

у
1347
27-28
CZ C

YU ISSN 0514-6143 / UDK 801 (05)

ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

XXVII—XXVIII

*ПОСВЕЋЕНО АКАДЕМИЦИМА МИЛКИ ИВИЋ И ПАВЛУ ИВИЋУ
ПОВОДОМ 60-ГОДИШЊИЦЕ ЖИВОТА*

Н О В И С А Д
1 9 8 4 - 1 9 8 5

ОДЛИКЕ ГЛАГОЛСКОГ ВИДСКОГ ПАРЊАШТВА КАО СЕМАНТИЧКИ ИНДИКАТОРИ

ИРЕНА ГРИЦКАТ

1. У оквирима овог рада проучено је тридесет односа између *й*рефиксираних *й*ерфективних глагола и *од*оварајућих секундарно имперфективизованих, са свим њиховим подзначањима — онако како се тих тридесет односа могу пратити према Речнику српскохрватског књижевног и народног језика САНУ. При овоме није разматрана проблематика учесталости у несвршеним дериватима, која је формално обележена у Речнику; у суштини, учесталост је са несвршеношћу веома испреплетена, а тај преплет речничка обележја и не могу увек да прате.

Разгледано је десет перфективних глагола на *до-* (по азбучном реду), десет на *за-* (по азб. р.) и десет на *из(а)-*. Посматране имперфективизације најчешће садрже инфиксе (по неким теоретичарима: суфиксе) *-(ј)а-* и *-ва-*, уз које каткад иде и дуљење коренског вокала (*забосићи/забадаићи*). Инфиксација посебног типа је замена основинског вокала, какву видимо у *добациићи/добацаићи* (несвр.). Постоје имперфективизације добивене самим дуљењем; међутим, треба пазити није ли та измена само привидно ограничена на дуљење: *добројаићи/добројаићи*, али: *добројим/добројам*. Јављају се још нерегуларнији апофонијско—инфиксни односи: *изабраићи, изаберем/изабираићи, изабирам ~ изабираићи, изабирем; из(а)јнаићи/изјониићи ~ изјањаићи* итд.¹

Задатак је био да се осмотри, у погледу семантичког обухвата, однос оваквих имперфективизованих глагола према њиховим исходишним: да ли се уз свако перфективно значење и подзначање образује и имперфективно? Искрсао је и обрнути проблем: постоје ли добивене на показани начин имперфективне форме, уз које се (одн. уз чија се поједина значења) не налазе одговарајуће исходишне по облику перфективне семантеме?

2. Претходно се дошло до неких закључака који, као лексикографијски подаци, садрже понешто што у извесној мери ремети могућност комплетног знања о односима које желимо да посматрамо. Наиме, ово проучавање (као што би био случај и са неким другим сличнога типа) мора узети речничку грађу као полазну и егзактну материју, на којој ће засновати даље анализе. Али егзактна материја би била — чињенично стање у језику, а не у речнику. Писани речник се језику приближава највише колико може, али га никад у потпуности не достиже.

Ни сам живи језик не попуњава увек евентуалне дефекте система (в. даље); речничка грађа још је чешће дефектна. На пример, скупљачи нео-

¹ Прескакање су напоредне, за семантику небитне творевине у кругу ове проблематике (нпр., *издисаићи/издисаваићи*), као и упућенице уопште. — Као засебна значења нису третирана фигуративна која су наслоњена на основна значења без издвајања под новом семантичком тачком.

бичних и мало познатих лексема одн. семантема често су склони да забележе пример са свршеним глаголом, сматрајући га носиоцем значења које се обелодањује, као што је, нпр., у граматичкој свести мушки род „носилац” придевског значења; они не бележе пример и са несвршеним — поготову кад су у питању префиксиране творевине. Скупљач је дао *излавићи* = „сасећи лозу”, али не и *излавлываићи* = „сасецати лозу”. Знатно је ређи обрнут случај: дато је (у једном старом речнику) *издеваићи* иглу = „извлачити конац из игле”, а не и *изденуићи* ~ *издесићи* = „извући...”. Лексикографи који иду за својим изворима понекад успостављају парњак који недостаје, но обично не чине то.

Обрађивачи грађе тако поступају чак онда када се догоди случајна празнина и у општепознатој, стандардној лексици. Ево примера.² *Добавићи* 2.в. = „досегнути, домашити” (не могу додати перо) — нема под *добављаићи*, али би могло да постоји (рецимо: увек кад пожели да пише, она се протеже, добавља перо). *Добићи* 1.3.в. = „лоше проћи, бити кажњен, изгрђен” (добрио је од девојке по носу) — нема под *добиваићи* ~ *добиваићи* (али, рецимо: кад год је долазио, добијао је по носу). *Забаићи* 11.4. = „задићи се, заврнути се” (кошуља се у оном рвању забацила) — нема под *забављаићи* (али: он се често рвао, кошуља му се забављала). *Забосићи* 1.1.в. = „истурити наглим покретом” (забоде свој шиљати нос високо у зрак) — нема под *забадаићи* (али: забата нос у зрак). *Издераићи* 1.1.б. = „оштетити дугом употребом, похабити” (што зима издере, то лето не види) — нема под *издираићи* (али: што зима издире...). *Издићи* ~ *издиинуићи* 11.4. = „доселити се у место на већој висини” (предак је сишао у Вишеград и одатле се издигао у ово село) — нема под *издизаићи* (али: преци су се вековима издизали у планинска села).³

Један од распрострањених лексикографских поступака јесте сажимање дефиниције несвршеног глагола у поређењу са дефиницијом свршеног. Нпр.: *довабићи* = 1. „дозвати, намамити вабећи”, 2.а. „приволети некога да дође, дозвати”, 2.б. „намамити, примамити, довући” — *довабљиваићи* = „дозивати, домамљивати”, без даље поделе и разраде. То се опет догађа највећим делом захваљујући нечем што личи на поменуто схватање да свршени глагол представља носиоца семантичких вредности, док се дефинисање секундарно изведеног несвршеног разуме као нужни технички чин који сме да се упрости. Сетићемо се да се у појединим описним речницима разних словенских језика несвршени глаголи и обрађују уз свршене, уз разноврсне моделе техничког скраћивања.

Узгред треба споменути и ово. Крњеђе чисте лексикографске архитектонике настаје у овој области и на друкчије начине. Дефиниције глаголских парова каткада изискују формално различит, тј. од разних корена или са разним префиксима начињен глаголски материјал не толико због суштинске значењске разлике између две саодносне одреднице које се тумаче, него из разлога који се тичу искључиво „десне стране” речника, тј. лексичког материјала саме дефиниције. Један пример: објашњење речи *изабраићи* 1.а. садржи „одабрати”, док *изабираићи* а. не садржи „одабирати”; дефиниција *изабираићи* а. садржи „определјивати се”, док *изабраићи* 1.а. не садржи „определити се”

² Упрошћено се дају и дефиниције и примери.

³ Исп. следећу напомену: „Потенциальная возможность этих образований [реч је о истоме] значительно шире их реальной зафиксированности в словарях и даже в картотеках больших словарей”, Ју. Маслов, *Значение данных болгарского языка...*, Славянское языкознание (1963, Москва) 211.

— а све то на местима аналогних значења и у свему осталом скоро аналогних објашњења. Кореспонденција је, дакле, нарушена, премда у показаном случају небитно. Од подударних дефиниција ових парова редактори се често удаљавају јер не желе да употребе у тумачењу ређу, исфорсирану реч (исфорсирану у датом глаголском виду, а обичнију у оном другом), или због стилских обзира, изналазећи неједнаке комбинације, неједнаке редоследе, зато што литеаричност речничког штива стављају испред стручне педантерије.

Ово што је казано о речничкој трансмисији језичких чињеница наводи на процену да речник даје мање од очекиваног. Али пажљива анализа доводи даље до закључка да у другим питањима речник за ову тему даје и више од очекиваног: даје неочекиване сигнале за семантичко проучавање, на шта се и ставља главни нагласак у овом излагању.

3. У обради свршених префиксираних глагола у многим случајевима исказује се, дакле, већи број различитих значења, него у обради одговарајућих имперфектизованих. Сабрана су сва значења одн. подзначења на која су издељени одабрани глаголи на *до-*, тј. десет свршених и њихови несвршени, па је добивен однос 80 : 47 у корист свршених; исти омер код *за-* је 46 : 33, а код *из-* 83 : 61. Поред наведених разлога, који спадају више у техничку страну проблема, узроци неравнотеже леже у другим областима, тј. у неким скривенијим особеностима самог двојног глаголског аспекта са префиксацијом код оба парњака. Дајемо неколико начелних објашњења и илустрација.

Најпре, у случајевима застареле, покрајинске или необичне семантике не би се ни смело са сигурношћу говорити о томе да ли парњак постоји или не. Нпр.: *забаљивати* 2. = „загазити, задрети” (забаљаше кроз врес и вињагу) — нема под *забаљивајући* (које се, иначе, даје с другим значењем). *Издахнути* 3. = „охладити се” (издахнула би фуруна) — нема под *издисајући*. Не сме се искључити претпоставка да се понекад у самом језику испољава опирање двојству из сасвим специфичних разлога — разлога који се тичу осмишљавања добијеног префиксацијом, или појачаног осећања за друкчију семантику уколико се глагол имперфектизовао или др.: то су чиниоци који се испречују и код стандардних глагола, о чему говоримо даље, али које ми у мање познатом језичком слоју не можемо произвољно утврђивати. Не искључује се још једна могућност — да се понекад бележе глаголска значења затечена у настајању, док им се још није усталила двовидска употреба према Systemzwang-у. На пример, нађено је (обележено као индивидуално) *добојајући се* = „дочекати оно за шта је постојала бојазан” (чега су се бојали, тога се и добојаше), које, можда, тек очекује своје *добојавајући се.

Узроци одсуства имперфектизованог глагола или глаголског значења морају се често тражити у природи одговарајућег перфективног, тј. префиксом перфектизованог основног глагола. Ти су узроци разнолики, те се у кратком тексту не могу подврћи темељнијем тумачењу.

Најбитнија општа констатација је та да префикси који перфектизују приступају основним глаголима било са различитим локалним и њима сличним значењима (према доста раширеној терминологији — префикси квалификатори), било у временски квантифицирајућој улози (префикси модификатори). Творевине које настају на овај други начин нешто теже подлежу поновној имперфектизацији, јер то онда значи да се у неку путем префикса означену акциону фазу секундарно уноси опет својеврсна фазност: радити — завршити

радњу — продужити завршетак радње, или: радити — почети радњу — продужити отпочињање радње, или сл.

На основу речничке презентације сазнајемо још неке појединости везане за префиксирање, које су битне за даљу анализу.

Готово сваки префикс садржи већи број значењских потенцијала, око којих се скупљају серије префиксираних глагола са истосмерном семантизацијом. То се поготову примећује, када је гранање у префиксу изразито: рецимо, нису блиски *изићи*, *исћрчати* — *ишчистићи*, *излачати* — *избудити*, *изварати*. То у принципу утиче и на даље твораштво у кругу глаголских речи. На грађи из руског језика је показано како се почетносвршеност доста меша са резултативношћу (добијеном истим префиксом), па се запажа да резултативна нијанса може добити „натраг” своју имперфективност (*забити*, нпр. *забити клин* — *забивати*), док почетносвршена не добија (*забити*, почети тући одн. почети куцати).⁴ Ова питања очекују ширу разраду у србохрватистици.

Али и истородно префиксно модификовање може да изнедри донекле различите резултате. Према обради у Речнику САНУ *забридећи* 1.а. је „почети бридети”, *заахкаћи* је „стати узвикивати ах”, *забрецкаћи* 2. — „заподенути преширку”, *забродићи* 1.б. (фигуративно) — „упустити се у нешто, занети се нечим”. Ако поклонимо пуно поверење онима који су тако дефинисали, уверићемо се да и класична почетносвршеност крије у себи присенке, од значења огољеног почетка до значења почетка и све већег интензивирања радње; о томе у славистици постоји велика литература са разрађеном, не увек уједначеном терминологијом.⁵ Из овога се већ и теоријски закључује да поновна имперфектизација вероватно не би могла да сваку нијансу тих значења реплицира по некој идеалној схеми.

Код глагола са до- налазимо аткурзивну семантику, нпр. у *добећи* а. = „доћи бежећи, склањајући се”, која се понавља у *добеђавати* а. = „долазити бежећи, склањајући се”; исто то у *добећи* б. = „пребећи момку” — *добеђавати* б. = „долазити у момкову кућу” (овде са проширењем: „удавати се без сагласности породице”). Постоји и *добежаћи*, које се једним делом једначи са показаним подзначењима у *добећи* — и са њим је кореспондентно *добежавати* (исто што *добеђавати*). Међутим, својим другим делом *добежаћи* — према Речнику САНУ — значи „дотрчати, дојурити”, дакле, „стићи, појавити се после завршеног трчања” (пас је добежао из вртларије и завијао; добежала је у собу): ово *добежаћи* нема свог *добежавати*. Узрок те дефектности крије се, највероватније, у томе што у случају „дојурити” имамо израженије значење тренутка завршене радње, него у случају „доћи бежећи, склањајући се”; имамо наглашенију пунктуалност, а мање наглашену финализацију. Друкчији случај: за *добројати* ~ *добројити* а. = „избројати до краја” само случајно није дато одговарајуће *добрајати* (облик је иначе нотиран у Речнику), премда би могло постојати (он је већ близу стотог комада, добраја до краја). Али имамо *добројати* б. = „доћи у бројежу до неког броја” (*добројила* је таман до дванаест), као и *добројати* в. = „додати бројећи, пребројивши”

⁴ С. Баженова, *Глаголы с начинательной приставкой за- в толковых словарях*, зборник: Современность и словари (1978, Ленинград) 132—139. Аутор улази дубље и у проблеме повезаности прелазног одн. непрелазног значења са оним о чему је овде реч.

⁵ На пример, И. Улуханов говори да поред обичне семантике почетка глаголи са за- показују и нешто друго: „активни почетак радње”, „приступање радњи”, што је приметно још А. Исаченко. В. у чланку: *О закономерностях сочетаемости словообразовательных морфем*, Русский язык — грамматические исследования (1967, Москва) 190.

(што ти је још бог дана добројао, уживај их), тј. два подзначења која очигледно због пунктуалности свршених радњи тешко подлежу или никако не подлежу концепту „продужавања”, тј. било каквог дуративизирања. Слично је код *изгладити се* 2.а. (фиг.) = „изгубити се, ишчезнути, нестати” (догађајима се давно изгладно траг), према коме није дато *изгладивати се* (уопште није забележен повратни облик). — Ниједан од ових закључака није апсолутно неспоран, већ и због тога што ни речничка обрада не може претендовати на апсолутну непогрешивост. Већи број истородних решења (негативних решења) указује само на јачу тенденцију да се не имперфектизују они префиксирани деривати који су најближи пунктуалном осмишљењу радње.

Премда донекле парадоксално — враћање у несвршеност каткада ометају финализације оних типова глагола којима се означавају живље осликане или експресивно представљене радње. Из тог разлога глаголи као *дојуриши*, *дошрчаши* — више него *добећи* — опирају се имперфектизацији: у Речнику видимо необичан пример са *дојуривати* и експлицитно указивање на учесталост код *дошрчавати* (што при обради оваквих глагола није чест узус). Додајмо да се ова особеност запажа углавном у медијалним аперцепцијама. Према *доваљати* = „догурати, докотрљати” постоји одговарајуће *доваљивати*; али према *доваљати се* = „допрети ваљајући се, котрљајући се” није се развило *доваљивати се*. Слично томе: *догураши* 1. = „гурајући преместити” са кореспондентним *догуривати*; међутим, према *догураши се* а. = „пробити се, доћи гурајући се” (и *догураши се* б. фиг. = „пробити се безобзирно до неког положаја”) не налазимо *догуривати се*. Споменута експресивна боја се, као што видимо, и развија понекад тек у медијалности. Овим примерима се могу додати многи подаци и из Речника и из „језичког осећања” уопште: постоје парови типа *доћи/долазити*, али се према експресивним свршеним парњацима тешко граде *добављивати*, *добазивати*, *добављивати*, *дохрамљивати*, *дошељивати* итд.

Има случајева када је имперфектизација — коју не налазимо у Речнику — ипак замишљива, само не као концепт пролонгирања, већ искључиво као концепт понављања радње. Код *забациши* 1.2.в. дефиниција гласи „загубити, затурити, закрити” (перо сте ми забацили, тражим — да полудим); ту видимо семантику готовог чина, резултата без аткурзије, те ни за овај случај није дата имперфектизована реплика, што се и слаже с нашим ранијим запажањима. Али је итерација могућна (сваки пут кад сте ми забацивали перо, хтео сам да полудим).

Најзад, постоји једна појава, карактеристична за српскохрватски језик, коју сам на другом месту опширније објаснила, па ћу овде само подсетити на њу.⁶ Према префиксираним перфективним глаголима у којима је постигнута максимално чиста перфектизација, без лексичких примеса, у нашем језику се мање употребљавају секундарно имперфектизовани глаголи, него у неким другим језицима: *ишериши* — *иштерати* и ређе сх. *иштеривати* него рус. *выгонять*; *ишириши* — *рашириши* и ређе *раширивати* него *расширять*; *ицедиши* — *исцедиши* и ређе *исцеђивати* него *выжсимаць*; *мериши* — *измериши* и готово неупотребљиво *измераваши*, *измеривати* према сасвим обичном *измерять*. Поред општег логичног тумачења да је у случају сасвим чисте перфектизације овај накнадно саграђени трећи члан (*измераваши*) таутологичан у односу на

⁶ *Шта даје за ироучавање глаголске семантике чисти (граматичка) имперфектизација иуштем импрефиксације*, Наш језик 16/3, 119—126.

први (*лиријии*), требало је наћи објашњење за евидентну разлику међу језицима. Објаснила сам је већом семантичком оптерећеношћу основног имперфективног глагола у српскохрватском — и према томе префиксно разноврснијим могућностима чисте перфектизације — што фаворизује „повратак” на широкозначно *цедијии*, *ширијии*, *иџеријии* (а не *исцеђивајии*, *раширивајии* и сл.) при поновној имперфектизацији. Детаљније у наведеном раду, стр. 124—126.

Посебно треба споменути да постоје појединачни случајеви несклоности ка имперфектизацији услед чињенице да би се таквом облику теже наметнуло тражено значење због тога што би запретило исклизнуће у неко друго — из неког разлога устаљеније. *Забацијии се* има доста различитих значења (бацити се; заћи; нагнути се уназад, завалити се; отићи; заврнути се; огрнути се), али се само према једном од њих учврстила семантика код *забацивајии се* (нагињати се уназад), барем по сведочењу Речника. То би значило да се облик *забацивајии се*, који је потпуно могућно *ad hoc* употребити и у неком другом смислу (бацати се; залазити; одлазити итд.) ипак тако не употребљава да не би изронила семантика нагињања, заваљивања натраг, која би довела до евентуалног неспоразума или каламбура.

4. Одсуство перфектизованог префиксiranог глагола одн. глаголског значења према постојећем имперфектизованом ређа је појава, што је сасвим разумљиво када се има у виду да је имперфектизовани по правилу продукт перфектизованог. У оквирима такве, мање обичне појаве такође налазимо и лексикографичке и семантичке разлоге.

Као резултат речничке недостатности или обрађивачких навика, ширира обрада несвршеног глагола него свршеног уопште је врло ретка. Поред једног напред наведеног примера нађено је, нпр., *доблескивајии* = „слати одблесак, одсјајивати” (црвени плод доблескује са дрвета), а уопште нема речи *доблеснујии*, која би могла постојати у аналогном значењу (бацио сам поглед, а црвени плод ми је тог тренутка доблеснуо са дрвета).⁷ Обрађивач се, очигледно клонио да успостави одредницу и потврду за које није могао са сигурношћу да одговара.

Што се тиче семантичких разлога, немогућност враћања на перфективну аперцепцију заснива се махом на томе што се, у таквим случајевима, имперфективна аперцепција специјализовала за значење неограничене радње, обично сталне квалификације, карактеристике или институционализованог вршења.

Тако, у *добројајии* или није ни постојала илти се затрла семантика урачунавања у неку скупину, док се у *добрајајии* таква семантика развила и одржала (почну се добрајати у одраслу чељад; пасив). Још много приметније су се развили *изверјии* и *извирајии*, уз које се придружују и значењски укрштају *изаврејии* и *изавирајии*. Под *извирајии* налазимо значења 2.б. = „водити порекло” (из училишта разумност и знање извире), 2.в. = „проиизлазити” (наше зло извире отуда што се у народу пије), 4.а. = „потичати” (гледају откуд извире новац), 4.б. = „разлегати се” (из барке извире глазба). Сва значења у глаголу *изверјии* (и *изаврејии*) везују се за избијање или врење течности, са

⁷ Изван круга проучених глагола, међу непрефиксираним паровима, нашли смо случај *јављајии* II. 4., које је подељено на а., б. и в., затредо са кореспондентним *јавијии* II. 4., где су те три нијансе спојене у једну дефиницију. Такав је поступак у Речнику САНУ готово изузетан.

понеком сасвим блиском томе фигуром, али се не појављују ознаке отпочињања или било каквог комплексирања наведених карактеристика одн. неомеђених стања која се исказују, како смо малопре видели, имперфективизованим обликом. Дакле — ове удаљеније фигуре (порекло, разлагање звука) тек су се и развиле у несвршености. Код *издизаџи* под *II.1.в.* имамо „распростирати се, ширити се у висину” (издиже се мирис љубичица), под *II.1.џ.* „одизати се, рогушити се” (издизао се на леђима топли ћурак). Одговарајућих значења нема под *издићи* ~ *издићући* *II*, пошто семантика имперфективизованог глагола садржи концепцију сталне појаве (мирис) одн. сталног призора (нарогушени ћурак); истина, перфективни аспект био би ту теоријски могућан (издигао се мирис љубичица = замирисале су љубичице; издигао се ћурак = појавио се пред погледом одигнут), међутим, свршеном облику мање одговара пренесени смисао — присутност мириса, карактеризација запажене слике, тако да обрт са свршеним глаголом вуче у буквалност.

У пару *изајнаџи/изјонџи* (*изјнаџи* се донекле семантички одвојило) наглазимо, поред многих других несвршених значења а без одговарајућих свршених, нпр., *изјонџи* *7.ђ.* = „употребом силе захтевати, изнуђивати”, са примерима који указују на замeткe фразеологизама (изгонити хараџ, намет, порез); тим синтагмама се означавају установљене акције, чија су имена, очито, поникла у имперфективности.

Сликовита квалификација, која се не да аперцепирати перфективно, лежи у *издираџи* *I.1.* = „теглити, диринчити”.

Каткада се разлог непостојања перфективног парњака крије у томе што би тај, иначе морфолошки остварени парњак наметнуо неко своје друкчије, у језику уобичајено значење. *Добаџиваџи* се *2.* значи „заједљиво примећивати, задиркивати” (добаџиваху се на њ шалама); *добаџиџи* се значи или „стићи до неког места, доспети” или „бацањем домаћити”, док се потенцијално „заједљиво приметити” у овом *добаџиџи* се брише из језичке свести у корист познатијих значењских огранака. Исто то видимо код *забазлаџи* се *1.б.* = „водити љубав”. То специјално значење се развило у имперфективности; *забавиџи* се би могло — теоријски — да значи „почети водити љубав”, али друга значења тог облика потискују такву могућност. *Издисаџи* *2.а.* (фиг.) јесте „ширити, распростирати мирис” (растворени прозори издишу растопљено масло), међутим, ако би се рекло да су „prozори издахнули растопљено масло”, асоцијација са познатим значењима речи *издахнуџи* онемогућила би прихватање ове реченице. (Овде, додуше, ни имперфективна семантика није шире позната, али су за њу у Речнику нађена два примера, и нема ознаке да је употреба неуобичајена.)

5. Као што видимо, неке бреше у иначе строго симетричном двоаспектном систему фигурирају као сведоци тананих и скривених значењских појединости, неке врсте криптосемема и њихових групација, њиховог заједничког понашања, које се пред нашим очима и не кристалише док их не погледамо кроз овакву аспектску призму. Можемо рећи, заједно са другим истраживачима, да је лингвистика у суштини потрага за значењима.